

واکاوی نقش مدیریت شهری در ساماندهی فضاهای شهری جهت برگزاری مراسمات آیینی- مذهبی؛ نمونه موردی: میدان نبوت منطقه ۸ تهران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۰۵

کد مقاله: ۲۸۰۹۴

فاطمه تنهایی^۱

چکیده

شهر بر پایه جهان بینی ساخته می شود و عالی ترین نمود اشغال و تصرف فضا بر مبنای عقیده و ارزش های اسلامی است در این میان در فرهنگ شیعه مراسم عزاداری ایام محرم دارای اعتبار معنایی با ارزشی است و تاثیر این باورها و مراسم آیینی نقشی فراگیر در تحولات و تغییرات فضاهای شهری از یک طرف، و پایایی و ماندگاری آنها از سوی دیگر داشته اند. چنانچه امروزه میتوان تاثیرات باورها و مراسم آیینی را در ساختار و پیکره شهرها مشاهده کرد. از سویی دیگر، مراسم عزاداری حسینی و تعزیه در طول زمان در بافتار فرهنگی و ساختار کالبدی ایران وجود داشته و به مثابه عنصری فرهنگی جاودان و ماندگار بوده است که ایام عزاداری حسینی تاکید بر این امر است. هدف این پژوهش تبیین نقش مدیریت شهری در ساماندهی فضاهای شهری به عنوان محملی برای برگزاری هنرهای آیینی-مذهبی هویت مند با رویکرد کیفی و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. نتایج این پژوهش نشان میدهد تاثیرگذاری مراسم عزاداری ایام محرم در میدان نبوت از دو منظر هویتی (تقویت پیوندهای فرهنگی و اجتماعی) و از نظر فضایی (همچون ایجاد حسینیه ها و تکایا، بیرق و خیمه در زمان اجرای مراسم و شکل گیری نشانه ها و نمادها) بر روی کالبد و ظاهر محدوده میدان نبوت در منطقه ۸ تاثیر بسزایی داشته است. همچنین پتانسیل های لازم از نظر عرض معابر، فضاهای وسیع و باز میدان، پیاده روها امکان تجمع و گردهمایی در فضای بیرون مسجد و خیابان آیت با فراهم آوردن مسیری مناسب برای دسته های عزاداری و آیین های حرکتی فضای مناسب برای حرکت و مکث را ارائه میدهند. لکن مدیریت شهری میتواند با ایجاد محدودیت هایی بصورت مقطعی یا دائمی نقش بسزایی در غلبه فضای میدان نبوت از حالت سواره به پیاده در جهت برگزاری مراسم های آیینی-مذهبی ایفا نماید.

واژگان کلیدی: مدیریت شهری، مراسم های آیینی-مذهبی، فضای شهری، میدان نبوت، منطقه ۸ تهران

۱- مقدمه

فضاهای شهری از دیر باز با عناصر جذاب خود که همراه با تاریخ یک ملت در ادوار مختلف به وجود می آید و دگرگون می شود جذابترین فضاها را تشکیل داده اند. فضای شهری همان فضای باز و سر پوشیده شبکه ارتباطات یعنی راهها، میدانها و فضاهای ورودی هستند که راهها شامل بازارها و معابر می شوند و هر یک از آنها به تنهایی دارای کارکردهای متفاوتی می باشند (توسلی و بنیادی، ۱۳۷۱: ۹). رویدادها و آیین های ایرانی_اسلامی نقش مهمی در هویت شهر و فضاهای شهری برخوردارند. آیین هایی همچون نوروزنامه خوانی و بازیهای ملی و محلی، آیین های ماه رمضان، جشنها و اعیاد شیعی، سوگواریهای محرم و صفر از جمله آیین های هویت بخش به فضاهای شهری ایرانی_اسلامی محسوب می شوند. فضاهای عمومی شهری بویژه گرهمایی همچون میدانها، میدانچه ها و جلوخان مساجد با فراهم آوردن امکان اجتماع و برگزاری رویدادهای آیینی، این هنرها را با خود عجین می نمودند. این نوع ارتباط مستحکم بین مردم، به عنوان مجریان و مخاطبان رویدادهای آیینی و فضاهای عمومی شهری تقویت بن مایه های اجتماعی و هویتی جامعه را به دنبال داشته است. در دوره گذشته فضاهای شهری با ارائه زمینه و بستری پیاده مدار، داشتن محل های نشستن و تماشا برای مردمان، سکویی برای مجریان تعزیه و دیگر رویدادهای، شاه نشین و مکانهایی برای نشستن بزرگان شهر و محیطی ایمن و امن، ارتباط مذکور را ایجاد کرده و میزبان رویدادهای آیینی بوده اند. امری که در دوره معاصر دچار تزلزل شده و فضاهای شهری نه تنها میزبان مناسبی برای رویدادهای آیینی نیستند، بلکه با اولویت دادن به سواره، ترکیب نامطلوب کالبد، فعالیتها، کاربریها و ... در جهت عکس این امر، حرکت می نماید. این موضوع می تواند به دلایلی از قبیل کم توجهی به جایگاه انسان و ساحت وی، نگاه های تک بعدی به فضاهای شهری بویژه نگاه صرف مهندسی، اولویت دادن به سواره و ملزومات آن باشد. از طرفی برگزاری آیینها، فعالیتها و رویدادهای مقدس مانند عبادت و نیایش جمعی و فردی، تعزیه و سوگواری در فضاهای مذهبی ضمن پیوند روحی مردم به این مکانها، معانی خاصی را در ذهن شهروندان تداعی می نماید این معانی می توانند به اصول دین یا فروع آن مربوط باشند یا برداشتی از آنها و ... معانی مقدسی که بر ذهن هر ایرانی مسلمانی نقش بسته و ماندگار میماند. علاوه بر آن مکانهای مذهبی به عنوان مامن و پناهگاهی برای دردمندان و متوسلین به دین و بزرگان دینی برای نیایش و طلب حوائج و دعا برای گشایش در امور یا به عنوان مامن و پناهگاهی برای مسافران، درراه ماندگان، نیازمندان، فقرا و ... می باشد. (مولایی، ۱۳۹۹: ۱۲). هدف اصلی این پژوهش تبیین نقش مدیریت شهری در شکل گیری فضاهای شهری به عنوان محملی برای هنرهای آیینی هویت مند با رویکرد کیفی و روش تحقیق توصیفی، مطالعه نمونه های موردی و مطالعه اسنادی و کتابخانه ای است.

۲- بیان مسئله

در گذشته به علت اینکه شهرها به ویژه شهر تهران به این میزان رشد و توسعه نیافته بود چند معبر و میدانی بر ای اجرای این مراسم در نظر گرفته می شد که با توجه به جمعیت آن زمان پاسخگوی نیازهای مردم بود، ولی با گذشت زمان و توسعه و رشد شهرها و همچنین بروز تغییرات در نیازهای مردم در اجرای این آیین ها با توجه به کمبود فضاهای شهری و در نظر گرفته نشدن فضای مخصوص برای اجرای این مراسم تغییراتی حاصل شد. میدان نبوت در شرق تهران که جزئی از فضاهای شهری است، به مثابه یک عرصه عمومی منحصر به فرد در مقیاس شرق تهران و نیز مرکزی کارکردی خدماتی- فراغتی دارد اگر کارکرد فرهنگی پیدا کند، مکان مناسب جهت برگزاری مراسم ها و آیین های مذهبی و ملی و ... است و مدیریت شهری در برپایی و ایجاد زیرساختها و مکان های مناسب جهت میهمانان و گردشگران در برگزاری این آیین های ملی- مذهبی می تواند به هر چه جاذب تر شدن آن کمک کند، که در نتیجه رضایت شهروندان، مسافران و ... به دنبال خواهد داشت.

۳- اهمیت و ضرورت پژوهش

نقش فضاهای شهری در هویت شهرهای ایرانی اسلامی از انجاییست که مداخله و برنامه ریزی برای شهرها بدون درنظر گرفتن این ریشه های هویتی میتواند به تضعیف یا گسیختن آن بیانجامد. از سوی دیگر هر گونه رویدادمداری فرهنگی در فضاهای شهری نیازمند رابطه ساختی و کالبدی مبتنی بر ارزش های ایرانی - اسلامی است. از اینرو مدیران شهری باید به این درک برسند که طراحی و کالبد شهری صرفا قرار دادن المان های شهری در فضاها نیست بلکه باید از طریق طراحی شهری فرهنگ، اصالت و هویت واقعی آنها را معرفی کرد. لذا بازشناسی نقش مدیریت شهری در ایجاد فضاهای شهری منطبق بر هویت جامعه ایرانی - اسلامی به منظور زمینه سازی در راستای رویدادمداری های آیینی- مذهبی ضرورت تام دارد.

۴- چارچوب نظری و پیشینه پژوهش

۴-۱- مراسم آیینی و آیین های جمعی

می توان مراسم آیینی را نوع خاصی از گفتار و اعمال منظم دانست که از آموزه های دینی و ماورایی سرچشمه گرفته و یا برای بیان احساسات دینی و مذهبی به کار گرفته می شود و به دلیل قدمت زیادی که دارند در بیشتر موارد با سنت و تاریخ مردمان یک

منطقه پیوند خورده‌اند و جزئی از فرهنگ روزانه و انکارناپذیر مردم شده‌اند مراسم آیینی، وسیله اجرایی آموزه‌ها و دستورهای دینی و مذهبی در هر جامعه‌ای است، و از آن جا که این دستورات، اغلب شامل تعالیم اخلاقی و تعدیل کننده افراط و تفریط‌های رفتاری برای اعضای یک جامعه است، می‌توان به روشنی به ارتباط مستقیم مراسم آیینی با ارزش‌های اخلاقی پی برد، به طوری که در اکثر موارد، نمونه‌های آرمانی و متعالی اخلاقی افراد یک جامعه، در حین برگزاری مراسم آیینی آنها مشاهده می‌شود. احترام به کار و فرهنگ، یاری متقابل، تعاون، وفای به عهد، نگه داشتن حرمت سالخوردگان، مراقبت از کودکان، عشق به دین و میهن، سرزنش بدی و شرارت، نکوهش بیدادگری و ستم، مردانگی، ثبات، صمیمیت، ایثار و... نمونه‌هایی از ارزش‌های اخلاقی هستند که از طریق مراسم آیینی منتقل می‌شوند.

بنا به مستندات تاریخی و گزارش سفرنامه‌ها در شهرهای ایران از دیرباز آیین‌ها و مناسک جمعی مختلفی صورت می‌پذیرفته است. برخی از این آیین‌ها حتی تا اوایل قرن حاضر نیز به صور گوناگون اجرا می‌شده‌اند؛ از جمله صورتهای مختلف آیین طلب باران، آفتاب و باد؛ لیکن بدون شک هیچکدام از آیین‌های جمعی مرسوم در ایران تداوم، انسجام و از چپتی یگانگی و عظمت‌های آیین‌های سوگواری برای امام سوم شیعیان را ندارد. این آیین که از چپتی بازنمایی یک رویداد مهم تاریخی است؛ از دیرباز با شکوه و تأثیر عظیم برگزار می‌شود. محققان بسیاری به شباهت‌های بین این آیین و آیین‌های کهن در ایران باستان اشاره دارند (یارشاطر، ۱۳۶۷: ۴۲) و (عنصری، ۱۳۷۱: ۲۵) و (همایونی، ۱۳۶۸: ۱۰۸) از سویی دیگر، اسطوره‌شناسان، سابقه مناسک و آیین‌های جمعی را بسیار کهن می‌دانند و عموماً به ابعاد نمادین بسیار غنی آنها اشاره دارند. آیین‌های جمعی معمولاً شامل مجموعه به هم پیوسته‌ای از مراسم است که برگزارکنندگان آن با نمایش، حرکات تنظیم شده همراه با استفاده از شمایل و علامت‌های خاص، شبیه سازی (گاهی همراه با موسیقی و کلام) در فضای مشخصی به اجرا می‌گذارند و یا طی آن فضاها و اماکن عموماً مقدسی را از طریق مسیرهای ثابت در پیکره سکونتگاه طی می‌کنند. این آیین‌ها ممکن است فصلی و مقارن با دوره‌های باروری گیاهان و یا سالیانه بوده، و یا رویداد تاریخی را بازسازی کنند. (امین زاده، ۱۳۸۶: ۶)

ابرای مثال هنر باور نکردنی کشور هند این بوده که مدارهای گردشگری بسیاری را در این کشور شناسایی و ضمن ایجاد تغییرات فراوان فیزیکی در شهرهای مختلف، صنعت گردشگری را در برخی از شهرهای این کشور که بالقوه دارای پتانسیل است با مهندسی و ایجاد تغییرات چشمگیری بالا برده است. برخی از شهرهای مذهبی این کشور از جمله "الله آباد" دارای تاریخ و اهمیت فرهنگی غنی است. مردم این کشور، جشنواره بزرگی در ماه‌های ژانویه و فوریه در این ایالت برگزار می‌کنند بطوریکه این ایالت به دلیل میراث و ارزش منطقه‌ای جایگاه خود را در "نقشه گردشگری جهان" به عنوان یکی از مقاصد مهم گردشگری قرار داده است. این ایالت جاذبه‌های مذهبی زیادی از جمله سنگام و کلیسای جامع مقدس دارد. این شهر هر ۶ سال یک بار میزبان "بزرگترین گردهمایی مذهبی جهان" است و در ۲۰۰۰ سال گذشته بسیار تکامل یافته است. در نمونه دیگر جاده سانتیاگو، جاده زیارتی به جا مانده از قرون وسطی در عصر مدرن «کامینودسانتیگو» شبکه‌ای از راه‌های زیارتی است که در سرتاسر اروپا با همین اسم شناخته می‌شود و به مقصد شهر «سانتیاگو د کمپوستلا» در شمال غربی اسپانیا ختم می‌شود. کلیسای این شهر یکی از اماکن مقدس مسیحیان است که پس از «رم» و «بیت المقدس»، سومین مکان مقدس برای پیروان این دین به شمار می‌آید. این شبکه از راه‌ها، نقاط آغازین مختلفی از شهرها و کشورهای اروپایی (از کشور همسایه‌ی اسپانیا مثل فرانسه گرفته تا آلمان، ایتالیا، سوئیس، چکسلواکی و سایر کشورها) است که مقصد همه‌ی آن‌ها، کلیسای دی سانتیاگو د کامپوستلا در اسپانیا هست. این پیاده‌روی همچون زیارتی است که در تمام طول سال انجام می‌شود و اعتقاد بر این است که حضور در این زیارت باعث بخشایش گناهان می‌شود. کلیسای «سانتیاگو د کمپوستلا»، یک کلیسای جامع قدیمی است که در واقع بارگاه یکی از حواریون حضرت عیسی مسیح (ع) به نام جیمز مقدس (St. James) است. به همین دلیل این مسیر پیاده روی را مسیر سنت جیمز نیز می‌گویند. این پیاده روی غالباً حدود سی روز طول می‌کشد.

۴-۲- ارتباط و تعامل مراسم آیینی-مذهبی با شهر

شهر مجموعه‌ای فرهنگی-کالبدی است که بر اساس نیازها فعالیت‌ها و رفتارهای ساکنان آن شکل گرفته است. شهر و فضاهای آن جایگاهی برای این گونه اتفاقات هستند. بدین ترتیب فضاها و خصوصیات آنها بستگی شدیدی به نحوه فعالیت و الگوهای رفتاری استفاده‌کنندگان دارند. البته این مورد یک ارتباط دو طرفه است به طوری که فضاها از یک سو آیین‌ها تمام نمای فعالیت‌ها و الگوهای رفتاری جامعه است و از سوی دیگر بر فعالیت‌ها و رفتارهای ساکنان تأثیر زیادی می‌گذارند. میزان سازگاری بین فضا و کالبد با فعالیت‌ها و رفتارهایی که در آن مطالعه چگونگی ارتباط مراسم آیینی-مذهبی با شهر اتفاق می‌افتد معیار مهمی برای ارزیابی میزان سلامت، توانایی و هماهنگی جامعه است؛ در واقع، اگر جامعه قادر به ایجاد بستری مناسب برای فعالیت‌ها و رفتارهای ساکنان نباشد نمی‌تواند ادعای فضای شهری به عنوان غنای فرهنگی کند (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۴۶) مهمترین عامل ساخت شهر در طول تاریخ جهان و ایران بهترین بستر مراسم آیینی، مناسک، نمایش‌ها و محاکمه‌ها و... بوده است. به عبارتی مراسم آیینی، مذهبی یا قومی از راه‌های اجتماعی-فرهنگی شامل سنت‌ها، رسوم، دانش‌ها و باورهای عامه، اخلاقیات و ارزش‌های پایدار به وجود می‌آیند و تعیین‌کننده عناصر پایدار فضای شهری و خصلت ذاتی آن می‌شوند و در طول زمان به کندی تغییر می‌کنند (پارسی، ۱۳۸۱: ۴۶) در نتیجه در تعامل تاریخی بین مجموعه مراسم آیینی-مذهبی و فضای شهری هر کدام بر دیگری اثر می‌گذارد. این مراسم در واقع نوعی ارتباط بین انسان فضاء، کالبد و تاریخ (انسان‌های آزاده و ارزش‌های انسانی مطرح

در حماسه عاشورا) برقرار می‌کند. (امین زاده، ۱۳۷۹: ۲۳) در نتیجه به عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار بر سازمان فضایی مجتمع‌های زیستی که از دیرباز در آن برپا می‌شوند حائز اهمیت است. صاحب‌نظران بسیاری دربارهٔ تعامل بین آیین‌های جمعی و شهر به ویژه شهرهای تاریخی مطالعه کرده‌اند. بسیاری از آنها بر نقش فضاهای شهری در فراهم کردن بستر مناسب برای وقوع فعالیت‌ها ضمن تأکید بر تأثیرپذیری از آن اشاره می‌کنند بطوریکه این مراسم‌ها در ایجاد حس ماندگاری و پایداری فضای شهری نقش دارند. آرای برخی نظریه پردازان در خصوص تأثیر مراسم آیینی بر شهر، در جدول شماره ۱ گردآوری شده است.

جدول ۱. جمع بندی نظرات تعدادی از اندیشمندان در رابطه با اهمیت تعامل مراسم آیینی و شهر (ماخذ: پارسی، ۱۳۸۹)
نقل از دکتر اسماعیل شیعیه، بررسی تعامل مراسم آیینی و ساخت شهر مشهد در طرح‌های توسعه شهری، نمونه موردی مراسم عزاداری ایام محرم و صفر در بافت قدیم مشهد، فصل نامه علمی و پژوهشی، (۱۳۹۲)

نظریه پرداز	نحوه تعامل مراسم آیینی و شهر
گوردن کالن	مفاهیم آیینی به دیگران از طریق برگزاری مراسم آیینی در فضای عمومی انتقال پیدا می‌کند
رالف	ایجاد حس ماندگاری در فضاهای شهری از طریق معنا و مفاهیم مراسم آیینی
کامیلو سیتیه	ایجاد عرصه عمومی و پایانی آن از طریق برگزاری مراسم مختلف
راب کریپر	ساماندهی فضاهای عمومی به وسیله مجموعه فعالیت‌های آداب و رسوم اجتماعی
آلدو روسی	شکل‌گیری ساختار شهر و تضمین ماندگاری آن از طریق عوامل فرهنگی شامل آداب جمعی
سید حسن نصر	انتقال آموزه‌ها و تعالیم سنت (مذهب) از طریق کاربرد مفاهیم آیینی در مقاطع مختلف مکان و زمان
سلطان زاده	معاور و فضاهای شهری بستر وقوع مراسم و آداب اجتماعی و مذهبی

بطور کلی بررسی پیشینه شهر و شهرنشینی در اسلام نشان می‌دهد که پایه‌های بنیادین شهر در ابتدا با اهداف سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی شکل گرفته است (سلطانی فرد و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۵). در اینجا به برخی از تحقیقات مرتبط با موضوع مطالعه، اشاره می‌گردد:

امس راپاپورت (۱۳۸۴) از جمله دانشمندان فرهنگ‌گرا است که ساختار یک مجتمع زیستی را از نظر ویژگی‌های فرهنگی مورد دقت قرار داده و معتقد است که عامل فرهنگی و به ویژه اعتقادات مذهبی مردم، اساس انتظام بخشی به زیستگاه‌های انسانی بوده است. او اساس نظم دهی به سکونتگاه‌ها را مذهب و مقدسات مردم دانسته که غالباً به شیوه‌ای نمادگرایانه صورت می‌گرفته است.

منشی زاده و مرادی (۱۳۸۶) در تأثیر گردشگران مذهبی بر روی فضاهای کالبدی شهر مشهد به بررسی این تأثیرات پرداخته و به این نتیجه رسیده است که با گسترش و رفت و آمد روزافزون زائران به این شهر و قدیمی بودن بافت اطراف حرم، مشکلات فراوانی برای زائران به وجود آمده است.

مهدیزاده (۱۳۸۶) در مبان و راهکارهای توسعه گردشگری در ایران به بررسی صنعت گردشگری پرداخته و راهکارهایی مانند گسترش فعالیت‌های شهرداری و دیگر سازمان‌ها را ارایه کرده است و به این نتیجه رسیده است که تمامی مسایل مرتبط با گردشگری ایران، با همکاری سازمان‌های مربوطه مرتفع می‌شود.

رضایی قلعه (۱۳۹۳) در مقاله خود، به تأثیر آیین محرم بر کالبد شهر سنتی در دوران معاصر (مورد مطالعه: شهر آران و بیدگل) پرداخته و نتیجه این مقاله نشان دهنده آن است که مهم‌ترین عامل موثر در شکل‌گیری کالبد شهرهای سنتی ما نیز برگرفته از همین دین و آیین می‌باشد.

علی‌لو (۱۳۹۴) به بررسی رابطه فضای شهری مطلوب با برگزاری آئین‌های عزاداری مطالعه موردی: مراسم عزاداری دهه محرم در محله خطیه شهر تبریز پرداخته و نتیجه این مقاله نشان می‌دهد که با توجه به بررسی‌های انجام شده حداکثر مردم طراحی و مناسب سازی فضاهای باز در اطراف مساجد را بهترین گزینه برای برگزاری مراسمات عزاداری در ماه محرم می‌دانند.

مولایی (۱۳۹۹) در مقاله خود، به تبیین جایگاه رویدادهای آیینی ایرانی-اسلامی در هویت فضاهای شهری پرداخته و نتیجه این مقاله نشان می‌دهد با مطالعه و بررسی وضعیت فضاهای شهری در شهرهای معاصر مشخص گردید که این فضاهای عمومی از نظام سواره تأثیر پذیرفته و خلاء طراحی شهری در آنها به شدت احساس می‌شود. تحقق این امر مهم می‌تواند مقدمه‌ای برای بازآفرینی هنرهای آیینی بویژه هنرهای نمایشی و ارتقای قدرت ملی انجامد. رابطه مابین هنرهای آیینی و فضاهای شهری رابطه‌ای فرهنگی و اجتماعی بوده که ریشه در هویت ایرانی و اسلامی شهرها و روستاهای ایرانی دارند.

منصوری (۱۴۰۰) در بررسی بکارگیری مبان و اصول فرهنگ ایرانی و اسلامی در طراحی فضاهای شهری ایرانی معاصر (مطالعه موردی: میدان تجریش) به این نتیجه رسیدند که فضای میدان تجریش تهران فاقد هویت و مبان و اصول فرهنگی ایرانی است و در طول زمان در اثر دو مقوله جهانی شدن و ورود تکنولوژی و دوری جستن از الگوها و سبک معماری ایرانی-اسلامی و کمرنگ شدن الگوهای هویتی دینی، این میدان هویت واقعی خویش را از دست داده است.

همانطور که مشاهده می‌شود در مطالعات انجام شده نقش طراحی شهری در ارتباط با برگزاری مراسمات آیینی و مذهبی در نقاط مختلف بسیار مهم جلوه مینماید بطوریکه مهم‌ترین عامل موثر در شکل‌گیری کالبد شهرهای سنتی ما نیز برگرفته از همین

دین و آیین میباید. لذا به اعتقاد بیشتر پژوهشگران مناسب سازی فضاهای خاص شهری و همچنین زمینه سازی در خصوص استفاده از نمادهای مذهبی بویژه در مراسم هایی چون ماه محرم میتواند سبب تقویت روابط فرهنگی و اجتماعی مبتنی بر سبک زندگی ایرانی-اسلامی شود.

۳- روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ روش، توصیفی و تحلیلی است، روش گردآوری اطلاعات، مطالعه منابع کتابخانه ای و اسنادی است.

۳-۱- اهداف تحقیق

۱. بررسی نقش مدیریت شهری در شکل گیری هویت فضاهای شهری جهت برگزاری مراسمات آیینی- مذهبی
۲. شناسایی توان و پتانسیلهای میدان نبوت و خیابان ها و سایر فضاهای موجود در اطراف میدان جهت ساماندهی این فضاها به منظور اجرای مراسم های آیینی- مذهبی



شکل ۱- رابطه بین رویدادهای آیینی ملی- محلی و دینی، فضاهای شهری اسلامی ایرانی و هویت ملی (مأخذ اصغر مولایی- تبیین جایگاه رویدادهای آیینی ایرانی- اسلامی در هویت فضاهای شهری)

فضاهای شهری محمل رویدادهای فرهنگی و اجتماعی محلی و ملی هستند که در مناسبتهای مختلف با همکاری مردم بوقوع می پیوندند. میدانها و خیابانهای محله ها و شهرها، صحن امامزاده ها، جلوخان مقابل مساجد، تکیه ها و حسینیه ها، سالنهای ورزشی، حیاط مدارس و مکانهای عمومی از جمله این فضاهای عمومی و همگانی شهری هستند که رویدادهای محلی، ملی و مذهبی همچون تعزیه، عزاداری و سوگواری ایام محرم و صفر و غیره را در خود جای می دهند. این رویدادها که با اعتقادات و خاطرات مردم عجین هستند هم تصویر ذهنی افراد را از فضای شهری شکل داده و هم جزئی از هویت مکانی این فضاها محسوب میشوند. این رویدادها که در ایجاد فضای شهری ایرانی و اسلامی نقش اساسی دارند، شهرهای ایرانی را با هویت ملی و شیعی پیوند داده و هویت شهر اسلامی- ایرانی را تقویت می نمایند. (مولایی، ۱۳۹۹).

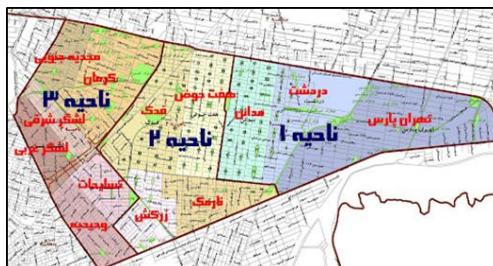
۴- ساختار فضایی منطقه ۸

منطقه ۸ طبق آخرین تقسیمبندی اداری از سه ناحیه به شرح زیر تشکیل شده است.

۱. ناحیه یک: این ناحیه در منتهی علیه شرقی منطقه قرار دارد و محلات تهران پارس، دردشت و مدائن را در بر می گیرد.
۲. ناحیه دو: این ناحیه که محدوده اصلی مورد بررسی در این طرح است در بخش میانی منطقه واقع شده است و شامل چهار محله هفت حوض، نارمک (نارمک جنوبی)، فدک و زرکش می باشد.

۳. ناحیه سه: این ناحیه که عمده بافت مسئله دار منطقه در آن واقع شده است در غرب منطقه قرار دارد و محلات عمدتاً فرسوده وحیدیه، تسلیحات، لشکر شرقی و لشکر غربی، کرمان و مجیدیه جنوبی در آن واقع شده اند.

مهم ترین محور فعالیتی منطقه ۸، محور شهید آیت است که میدان هفت حوض نیز در آن واقع شده است. این محور و میدان دارای نقش های مختلف گردشگری و اوقات فراغت، مرکز کاری، محل تعاملات اجتماعی و خرید هستند. قرارگیری این محدوده در لبه شرقی ناحیه دسترسی نسبتاً مناسبی را برای اغلب ساکنین ناحیه فراهم کرده است.

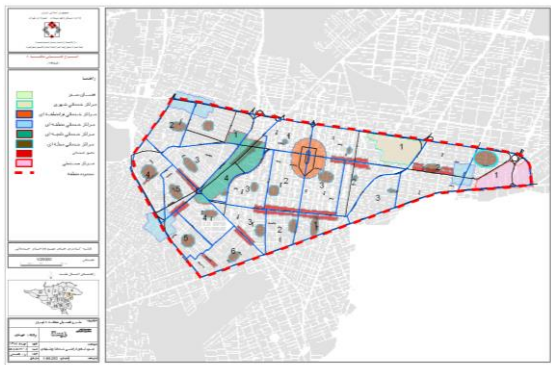


شکل ۲- نواحی سه گانه منطقه ۸ شهرداری تهران مأخذ: وبسایت شهرداری منطقه ۸

۱-۴- ساختار سلسله‌مراتب خدمات منطقه

با توجه به اسناد فرادست مهم‌ترین محورهای خدمات رسان در سطح منطقه ۸ به شرح زیر می‌باشند.

- مرکز منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای: میدان نبوت (هفت‌حوض)
 - مراکز، ناحیه‌ای و محله‌ای: میدان حجر بن عدی و حفاصل بین ۱۶ متری اول دوم
 - محورهای خدماتی منطقه: خیابان جانبازان، شهید آیت، شهید ثانی
- همان‌طور که از موارد فوق برمی‌آید مهم‌ترین مرکز واقع در منطقه ۸ میدان نبوت است.



شکل ۳- مراکز عمده خدماتی در منطقه ۸ مأخذ: طرح تفصیلی منطقه ۸

۵- یافته‌ها

۱-۵- وضعیت کاربری مذهبی و ویژگی‌های آن

مهم‌ترین عنصر مذهبی منطقه هشت مسجدالنبی نام دارد که در میدان نبوت (هفت‌حوض) قرار گرفته است و مقیاس فرانهایی دارد و نقش آن نیز علاوه بر کارکرد مذهبی، کارکرد سیاسی و رسانه‌ای نیز می‌باشد و یکی از حوزه‌های اصلی رای گیری در زمان انتخابات می‌باشد. اغلب این مساجد کارکرد محلی دارند و در این میان تنها مسجد جامع نارمک در خیابان سمنگان کارکرد ناحیه‌ای دارد. محله زرکش نیز با توجه به تعدد جمعیت ارامنه که دارای دین مسیحی هستند فاقد مسجد بوده و دارای کلیسا می‌باشد. این کلیسا که تارکمانچاس نام دارد در خیابان زرکش، خیابان مدرسه ارامنه قرار گرفته است.

۲-۵- لزوم توجه به هویت شهری در ساماندهی فضاها

هویت حلقه گمشده شهرسازی امروز است از نظر جهان بینی نیز شهرهای امروز مسلمان بایستی بتوانند تجلی گاه ارزش های معنوی باشد. و بتواند تجلی ارزش ها را بگونه ای نمایش دهند که پاسخگوی نیازهای انسان معاصر باشند و الگوی مناسب زیست پذیری انسان را ارائه نمایند. فضاهای شهری اسلامی بواسطه حضور پایدار شهروندان دارای روحیه سرزندگی و شادابی بوده اند. در چنین فضاهایی تعاملات سازنده اجتماعی و مراودات شهروندی امکان نظارت خود شهروندان بر عرصه های عمومی را را فراهم می آورده و این خود سبب حس تعلق مکانی و در نتیجه هویت شهر را موجب میشده است. با این حال شکل گیری کالبد بسیاری از شهرهای ایرانی ناشی از عوامل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اقلیمی بوده است که فرهنگ در این میان نقش اساسی دارد. عدم توجه به نشانه های فرهنگ ایرانی و اسلامی در دوره معاصر موجب بروز صدمات فراوان به ارزش های نهفته در شهرها و همچنین الگوهای شهرسازی سنتی در ایران شده است. این درحالیست که نشانه شناسی شهری ابزاری ارزشمند برای بازنمایی مولفه های هویت فرهنگی- اسلامی در شهرها محسوب میگردد. در این میان توجه به برگزاری مراسم آیینی و مذهبی به گونه‌ای که موضوعی هویت بخش برای محلات و شهر باشد میتواند در زمینه فرهنگی طراحی شهرها سرلوحه کار مدیران شهری قرار گیرد.

۳-۵- لزوم توجه به طراحی شهری

در زمینه مطالعات فضای شهری، پژوهشگران می توانند از روش های تحلیل الگوهای رفتاری و تحلیل نحو فضا به عنوان ابزاری قدرتمند در بررسی ویژگی های هندسی محیط مصنوع و تأثیرات متقابل آن بر الگوهای استفاده افراد در فضا استفاده کنند. فهم رابطه الگوهای استفاده از فضای شهری و ویژگی های پیکربندی فضایی می تواند یکی از عوامل تأثیرگذار در تصمیم ها و سیاست گذاری های فضایی مدیران شهری درمورد ایجاد فضاهای شهری دارای کیفیت مطلوب باشد. در ارتباط با مراسم های آیینی و مذهبی شکل فضاهای شهری میبایست با توجه به نوع آیین و مراسم آیینی با آن متناسب باشد. فضاهای شهری مرکزگرا مانند میدان نبوت با فراهم آوردن فضایی مرکزی امکان تجمع و گردهمایی را بخوبی فراهم میآورند. فضاهای خطی مانند خیابان آیت نیز با فراهم آوردن مسیری مناسب برای دسته های عزاداری و آیین های حرکتی فضای مناسب برای حرکت و مکث را ارائه میدهند. همچنین فضاهای شهری بایستی اجازه، الحاق نشانه ها و نمادهای موقت و دائمی را به مردم و بنیان هنرهای آیینی بدهد. این نشانه ها و نمادها ضمن زمینه سازی برای مراسم- های آیینی، معانی و خاطره های مربوطه را نیز در طول زمان حفظ و ارتقاء خواهند داد.

۵-۴- مبلمان ویژه مراسم های آیینی

نمادها و آیین های مذهبی در طی قرن ها همواره نظم و قواعدی را در ساختار شهرهای سنتی جاری کرده اند؛ و از دلایلی بوده که شهرها پاسخگوی بسیاری از نیازهای روحی و روانی ساکنان خود بوده اند. تحلیل شکل و ساختار شهر بدون توجه به مجموعه ی آیین های مذهبی که در طول سالیان متمادی برگزار می شود امکان پذیر نیست. در ارتباط با ایام محرم یکی از مراحل آماده سازی هیئت ها برای برگزاری مراسم عزاداری طراحی و ساخت فضای داخلی یا نمادهایی از واقعه کربلاست. اکثر تزئینات در این ایام تحت تاثیر فیلم های سینمایی و سریال های تلویزیونی تاریخی و مذهبی شکل می گیرد. مردم با انگیزه های شخصی و ابزارهای خانگی اقدام به ساخت دکورهایی در کوچه و خیابان ها می کنند تا بتوانند به شکل بصری وقایع یا سمبل های کربلا و شهادت امام حسین (ع) را در فضای امروز شهرنشینی برای عزاداران مجسم کنند. یکی دیگر از نقش های مراسم عزاداری محرم در کاهش آسیب های حاصل از تسلیب ساختار کهن شهر و هم پیوندی ساختار امروزی شهر می باشد. قواعد حاکم بر این مراسم، ساختار بی روح امروزی شهر را شکسته و به صحنه ای یکپارچه تبدیل می کند. تکایا و امامزاده ها، مساجد به عنوان نقاط کانونی و تأثیرگذار در ساختار شهر می باشند. تطبیق فضاها و عناصر شهری و صحنه های برگزاری مراسم سوگواری ماه محرم با پیکره ی شهر تا حدی است که بدون توجه به آن نمی توان تحلیل کاملی از سازمان فضایی شهر بدست آورد. در این ایام شهر نقش روزمره ی خود را رها کرده و تبدیل به صحنه ی نمایشی عظیم از پیوند بین شهر و مردم را آشکار می سازد. کالبد شهر ناگزیر از تطبیق با نوع مراسم، شکلی یکپارچه خواهد گرفت و عناصر گسست حاصل از در دوره ی مدرن به عاملی مثبت بدل می گردد. فضای شهری باید برای عناصر آیینی پذیرا و مهیا باشد. علمها و کتل هایی که در سوگواریها و برنامه های آیینی در میدان ها، گذرها و فضاهای شهری گردانده میشود، فضای شهری متناسب با ابعاد اندازه خود را میطلبد. برعکس اغلب فضاهای شهری معاصر که یا شلوغی و ازدحام فضاها یا بدلیل اندازه های نامناسب این آزادی فعالیت را از عناصر مذکور میگیرد. حفظ جایگاه های بصری، و نیز دید و منظر از پیرامون به فضای مدنظر و همچنین امکان مبلمان در مناسبت های مختلف از الزامات این فضاها با رویکرد تقویت هنرهای آیینی است.

۵-۵- بستر سازی برای آیین های ملی و محلی

بازی های ملی و محلی از مهمترین مظاهر قدرت ملی و تقویت هنرهای آیینی هستند. درنظر گرفتن فضای متناسب با آن در درون یا پیرامون شهرها و روستاها با ملاحظات کالبدی، زیست محیطی و فرهنگی و اجتماعی لازم میتواند به ارتقای این مهم انجامد. یکی دیگر از آیین های بومی و محلی که رابطه ای هویت بخش با فضاهای شهری دارد، آیین های مرتبط با نوروز است. از جمله رویدادهای نوروزگاهی، برنامه نوروزنامه خوانی است که در آن با خواندن بخش هایی از اشعار نوروزنامه و نواختن ساز و آهنگ های شاد، رسیدن سال نو به مردم شادباش گفته میشود. نوروزنامه خوانی توسط افرادی همچون حاجی فیروز یا هنرمندان و بومیان خوانده میشود. برگزاری آیین های دیگری همچون برپایی سفره هفت سین در فضاها و بناهای مهم، بازی های محلی است که متناسب با فرهنگ و آداب اقوام مختلف برگزار میشود. در سال های اخیر نیز، برنامه هایی با عنوان نوروزگاه در فضاهای شهری با محتوای فرهنگی، هنری، تفریحی از جمله در شهر تهران برگزار میشود که به فضاهای شهری، وجهه و هویتی بومی می بخشد

۵-۶- ملزومات آمد و شد دسترسی

برنامه ریزی و طراحی شهرها با محوریت حرکت و دسترسی آسان سواره یکی از رویکردهای غالب در دوره معاصر میباشد. به دنبال آن گره های شهری به فلکه (فضایی دایره های برای دور زدن اتومبیل ها) تبدیل شده است. با ورود اتومبیل به شهرها، فضاهای شهری بویژه میدانها فضایی برای تسلط خودروها شده و میدان به فلکه تبدیل گردیده شده است. از دست رفتن میدانها با تسلط و عبور دایره وار خودروها از درون میدان، جزیره میانی به فضایی دست نیافتنی برای پیادگان تبدیل شده است. این نوع طراحی شهری باعث ایجاد گرفتاریها و مسائل متعددی برای مردم و از دست رفتن بسیاری از کیفیت های اجتماعی، فرهنگی و کالبدی در شهرها شده است. با تسلط سواره بر گره ها، مکث و تعامل اجتماعی تضعیف و از بین رفته و تردد سریع اتومبیل ها جایگزین آن شده است. به عبارت دیگر رویکرد مذکور مابین دو نیاز انسان، حرکت و دسترسی سواره و زندگی پیاده در شهر، فقط نیاز اول را پاسخ داده و حیات پیاده در گره های مذکور از بین برده است. این درحالیست که نظام تردد در شبکه فضاهای شهری گذشته بگونه ای بوده است که پیادگان بر کل شبکه غالب بود اما با ورود سواره و مداخلات نامناسب در بافت های شهری، فضاهای شهری به محیطی سواره مدار تبدیل شده و در نتیجه یکپارچگی و انسجام و پیاده مداری این فضاها از بین رفته و برگزاری مراسم های آیینی دشوارتر گردیده است. بنابراین بازنگری و طراحی مجدد این فضاها با رویکرد پیاده مداری و پذیرا نمودن برای فعالیتهای فرهنگی و اجتماعی بایستی در دستور کار قرار گیرد. برای پیاده مدار نمودن فضاهای شهری میتوان تردد سواره ها را برای مدتی محدود در مناسبت های گوناگون از مسیرهای دیگر هدایت نموده تا فضای شهری به عنوان فضایی پیاده مدار در اختیار برنامه های آیینی قرار گیرد. همچنین طرح پیاده راه سازی خیابان آیت در مسیر شمالی - جنوبی میدان نبوت که در دستور کار مدیریت شهری جدید قرار گرفته است میتواند نقش بسزایی در غلبه فضای میدان نبوت از حالت سواره به پیاده ایفا نماید.

۵-۷- برگزاری مراسمات آیینی-مذهبی در میدان نبوت (هفت حوض)

میدان نبوت (هفت حوض) یکی از بزرگترین میدان‌های شرقی تهران است. این میدان در قسمت جنوبی محله نارمک تهران و در منطقه ۸ شهرداری تهران قرار دارد و حالت مرکزی و همچنین تجاری در این محله دارد. میدان نبوت از معدود میدان‌های تهران است که صرفاً نقش فلکه ترافیکی نداشته و در آن شاهد فعالیت‌های اجتماعی نیز هستیم. از ویژگی‌های مثبت دیگر در مورد میدان نبوت می‌توان به وجود مبلمان‌های شهری متعدد در داخل آن، مسیرهای ایمن برای عابر پیاده و نورپردازی زیبای آن در شب اشاره کرد.



شکل ۵-۷- برگزاری مراسمات آیینی - مذهبی در میدان نبوت و استقبال مردم مأخذ: تنظیم نگارنده بر اساس برداشت‌های میدانی



شکل ۶-۷- برگزاری مراسمات آیینی - مذهبی در میدان نبوت و استقبال مردم مأخذ: تنظیم نگارنده بر اساس برداشت‌های میدانی

همچنین این میدان در مواقع خاص شاهد برگزاری رویدادهای خاص همچون عزاداری‌ها، اعیاد و برنامه‌های فرهنگی مختلف که توسط شهرداری تهران برگزار می‌شود می‌باشد که شاهد استقبال گسترده‌ای از شهروندان از این مراسمات هستیم در واقع به خاطر موقعیت خاص این میدان، طراحی جهت طیف گوناگون و فعالیت‌های تمامی گروه‌ها، فضای مفرح و جذاب میدان و از طرفی قرار گرفتن مسجد النبی به عنوان یکی از مراکز بزرگ فرهنگی و مذهبی در سطح منطقه که در ضلع شمال غربی میدان قرار دارد از مولفه‌های تاثیرگذار در برگزاری و استقبال مردم از مراسمات آیینی-مذهبی است. مهم‌ترین مسئله این میدان سرعت بالای وسایل نقلیه و دسترسی دشوار برای رسیدن به بخش مرکزی میدان است و حتماً باید سیاست‌های آرام‌سازی ترافیک در این محدوده در دستور کار قرار بگیرد.

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

حوزه فرهنگی و اجتماعی تاثیرگذاری عمیقی در هویت شهر و فضاهای شهری ایجاد نموده است. رویدادها و آیین‌های ایرانی-اسلامی همچون بازیهای ملی و محلی، آیین‌های ماه رمضان، جشنها و اعیاد شیعی، سوگواریهای محرم و صفر و ... از جمله آیین‌های هویت بخش به فضاهای شهری ایرانی-اسلامی محسوب می‌شوند. شکل‌گیری نشانه‌ها و نمادهایی برگرفته از همین رویدادهای آیینی-مذهبی بر کالبد فضاهای شهری در طول زمان عامل پیوند زندگی شهری با مفاهیم، مضامین تفکر و احساسات ایرانی-شیعی شده است به گونه‌ای که کانونی برای تقویت معنا، آرامش بخشی به شهر و یکی از مهمترین عناصر ساختاری فضایی برای حیات هویت مند محلی و ملی محسوب می‌شود. در خصوص میدان نبوت از دو منظر هویت شهری و کالبدی قابل بررسی میباشد. در ارتباط با هویت شهری میدان نبوت به دلیل نقطه ثقل بودن در منطقه ۸ و بواسطه حضور پایدار شهروندان دارای روحیه سرزندگی و شادابی بوده و شاهد تعاملات سازنده اجتماعی و مراودات شهروندی در این مکان میباشیم. در فضاهای میدان و اطراف آن امکان نظارت خود شهروندان بر عرصه‌های عمومی فراهم شده بطوریکه این خود سبب حس تعلق مکانی و در نتیجه هویت شهر را موجب شده است. در ارتباط با شرایط کالبدی (طراحی، مبلمان شهری و ملزومات دسترسی) به گونه‌ای است که پتانسیل‌های لازم از نظر عرض معابر، فضاهای وسیع و باز میدان، پیاده‌روها مهیا است. میدان نبوت با امکان تجمع و گرهمایی و خیابان آیت با فراهم آوردن مسیری مناسب برای دسته‌های عزاداری و آیین‌های حرکتی فضای مناسب برای

حرکت و مکث را ارائه می‌دهند. همچنین قرار گرفتن مسجد النبی به عنوان یکی از مراکز بزرگ فرهنگی و مذهبی در سطح منطقه که در ضلع شمال غربی میدان قرار دارد از مولفه های تاثیر گذار در برگزاری و استقبال مردم از مراسمات آیینی_ مذهبی است. با این حال در ارتباط با نشانه ها و نمادها نیازمند هماهنگی مدیریت شهری با هیئت های مذهبی هستیم. اکثر تزئینات در این ایام تحت تاثیر سریال های تلویزیونی تاریخی و مذهبی و سلیقه های شخصی شکل می گیرد. لذا لزوم ساماندهی و یکپارچگی بیشتر در این زمینه کاملاً مشهود است. همچنین گاهی اوقات عدم هماهنگی لازم بین هیئت ها با راهنمایی و رانندگی سبب ایجاد گره ترافیکی میشود. که حل چنین مشکلی لزوم پیاده مدار شدن فضاهای شهری برای مدتی محدود در مناسبت های گوناگون را می طلبد تا سواره ها از مسیرهای دیگر هدایت شده و فضای شهری به عنوان فضایی پیاده مدار در اختیار برنامه های آیینی- مذهبی قرار گیرد. همچنین طرح پیاده راه سازی خیابان آیت در مسیر شمالی- جنوبی میدان نبوت که در دستور کار مدیریت شهری جدید قرار گرفته است میتواند نقش بسزایی در غلبه فضای میدان نبوت از حالت سواره به پیاده ایفا نماید. همچنین مدیریت شهری با تقویت ملاحظات مربوط به فضاهای شهری در ابعاد ذیل می تواند نقش خود را در برگزاری هنرهای آیینی- مذهبی به بهترین شکل ایفا کند.

- مدیریت برنامه های مربوط به رویدادهای آیینی- مذهبی با مشارکت مردم
- رویدادمرداری فضاهای شهری معطوف به آیین های ملی و محلی با هدف ارتقای سرزندگی و هویت ایرانی_ اسلامی فضاهای شهری
- تقویت انعطاف پذیری فضاهای شهری بویژه در مناسبت های مختلف برای الحاقات و میلمان هنرهای آیینی و برگزاری مراسم ها
- زمینه سازی برای رویدادهای آیینی از طریق آرام سازی میدان ها
- کنترل حرکت و دسترسی سواره ها و پیاده مدار کردن فضاهای شهری بویژه در مناسبت ها و ایام ویژه با مدیریت ترافیکی، بهسازی و کفسازی فضاهای شهری
- نصب المان های مرتبط و برجسته نمودن فرم المان و نشانه های شهری با استفاده مناسب از مصالح و رنگ متناسب با هویت اقلیمی و فرهنگی
- بهره گیری از خاطرات مردم و معانی و مفهیم مناسب در طراحی نشانه ها و المان ها
- نصب و آماده سازی جایگاه تجمع شهروندان (حفظ دید و منظر به فضای مورد نظر) به منظور برگزاری بهتر مراسم های آیینی و مذهبی
- نصب بنر، بلبورد و استند با موضوع مراسمات آیینی - مذهبی
- همکاری با راهنمایی و رانندگی از سوی مدیریت شهری، مردم و هیئت های مذهبی
- صدور مجوز برای برپایی ایستگاه های صلواتی و ...
- نظافت و پاکسازی سطح شهر

منابع

۱. امین زاده، بهناز، (۱۳۷۹). حسینه ها و تکایا: بیانی از هویت شهرهای ایرانی، نشریه علمی_ پژوهشی هنرهای زیبا، تهران: دانشگاه تهران، شماره ۶، صص ۶۶-۵۵
۲. قادری، اسماعیل و همکاران (۱۳۸۸) راهکارهای استفاده از مراسم تاسوعا و عاشورا به عنوان پتانسیل توریسم فرهنگی - مذهبی در محدوده بخش مرکزی تهران مجله علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی، ش ۲۸، صص ۷۵-۱۰۱
۳. پاکزاد، جهانشاه. (۱۳۷۶). هویت و این همانی با فضا. مجموعه مقالات اولین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، جلد پنجم، اسفند ۷-۱۲، (ص ۴۷-۵۶). تهران: انتشارات میراث فرهنگی.
۴. شیعه، اسماعیل و همکاران (۱۳۹۲) بررسی تعامل مراسم آیینی و ساخت شهر مشهد در طرح های توسعه شهری (نمونه موردی مراسم عزاداری ایام محرم و صفر در بافت قدیم مشهد) فصل نامه علمی و پژوهشی پژوهش های معماری اسلامی، ش اول
۵. افروغ، عماد (۱۳۷۷) فضا و نابرابری اجتماعی، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، چاپ اول
۶. پاکزاد، شادی، بهزادفر، مصطفی، و ماجدی، حمید. (۱۳۹۸). بررسی تاثیر رویت پذیری بر الگوهای مکث در میدان های شهری (مطالعه موردی: میدان نبوت نارمک). پژوهش های جغرافیای انسانی (پژوهش های جغرافیایی)، ۵۱ (۴)، ۹۳۱-۹۵۰.
۷. توسلی، محمود. بنیادی، ناصر (۱۳۷۱). طراحی فضای شهری- فضاهای شهری و جایگاه آنها در زندگی و سیمای شهری جلد ۱ و ۲، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۸. راپاپورت، امس، (۱۳۸۴)، منشأ فرهنگی مجتمع های زیستی، ترجمه ی راضیه رضازاده، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، چاپ سوم.
۹. ربانی، محمدعلی، (۱۳۷۶). حضور تاریخی فرهنگ شیعه در اندونزی. دو ماهنامه چشم انداز، ش. ۳.

۱۰. رضایی قلعه، م.، رضانی، م. (۱۳۹۳). تأثیر آیین محرم بر کالبد شهرسنتی در دوره معاصر (مورد مطالعه: شهر آران و بیدگل)، دو فصلنامه پژوهش‌های منظر شهر، شماره ۲، پاییز و زمستان، ص ۶۳-۷۹.
۱۱. سلطانی فرد، هادی و همکاران، (۱۳۹۲)، تحلیل دگرگونی ساختار کالبدی فضایی شهر ایرانی- اسلامی، مطالعه موردی: شهر سبزوار، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱۴، صص ۱۳-۲۱.
۱۲. عربیان، رزیتا. ماجدی، حمید. ذبیحی، حسین. (۱۴۰۰). تبیین اصول فضاهای شهری فرهنگ محور با رویکرد احیای شهری. مدیریت فرهنگی، ۱۵(۵۱)، ۵۹-۷۰.
۱۳. علیلو، مهدی، کاظمی، الهام، پورمحمدی، محمدرضا. (۱۳۹۸). بررسی رابطه فضای شهری مطلوب با برگزاری آئین‌های عزاداری مطالعه موردی: مراسم عزاداری دهه محرم در محله خطیب شهر تبریز. نشریه علمی جغرافیا و برنامه ریزی، ۲۳(۷۰)، ۲۹-۵۷.
۱۴. منشی زاده، ر. و مرادی، الف (۱۳۸۴). تأثیر گردشگران مذهبی بر روی فضاهای کالبدی شهر مشهد، «نشریه دانشکده علوم زمین»، شماره ۱۱، صص ۱۲۵-۱۴۰.
۱۵. منصوری، سینا. (۱۴۰۰). بکارگیری مبانی و اصول فرهنگ ایرانی - اسلامی در طراحی فضاهای شهری ایرانی معاصر (مطالعه موردی: میدان تجریش تهران). مطالعات مدیریت شهری، ۱۳(۴۵)، ۲۷-۴۶.
۱۶. مهدی زاده، ج. (۱۳۸۶). مبانی و راهکارهای توسعه گردشگری در ایران، مجله مجلس و پژوهش، شماره ۴۴.
۱۷. موسوی، سیده ساغر، شکور، علی. (۱۳۹۷). بررسی و نقش نشانه‌های شهری با تأکید بر شناسایی هویت فضا (مطالعه موردی: بلوار شهید چمران شیراز). فصلنامه علمی و پژوهشی پژوهش و برنامه ریزی شهری، ۹(۳۵)، ۱-۱۰.
۱۸. مولایی اصغر. (۱۳۹۹). تبیین جایگاه رویدادهای آیینی ایرانی - اسلامی در هویت فضاهای شهری. گفتمان طراحی شهری دوره اول. زمستان ۱۳۹۹. شماره ۴. ۳۲-۱۲.
۱۹. نصر، طاهره. (۱۳۹۶). جایگاه «نشانه‌های شهری» در واکاوی مؤلفه‌های «هویت» و «فرهنگ» در سیمای شهر ایرانی (مطالعه موردی: بررسی سیمای شهر شیراز). هویت شهر، ۱۱(۱)، ۱۷-۲۸.
۲۰. همایونی، صادق و محمود صباحی، (۱۳۶۸). دانشنامه جهان اسلام. تهران: بنیاد دایره المعارف بزرگ اسلامی.
۲۱. آسایش، ح مشیری، (۱۳۸۱) (روش شناسی و تکنیک‌های تحقیق علمی در علوم انسانی با تأکید بر جغرافیا)، نشر قومس
۲۲. خلیلی چرمپینی، اکبر: ۱۳۸۹: نگاهی به تورسیم مذهبی و اهمیت آن؛ همایش منطقه ای تورسیم و توسعه: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یاسوج
۲۳. دفتر مطالعات اقتصادی وزارت بازرگانی: ۱۳۸۸: بررسی صنعت گردشگری در ایران و کشورهای اسلامی
۲۴. رحیم پور، علی و سید حسینی، سید داوود: ۱۳۷۰؛ سیمای جهانگردی اسلامی؛ محیا؛ تهران؛ چاپ اول
۲۵. فیض آبادی، مصطفی جهانگیر و وزیری محبوب، سید جمال؛ ۱۳۹۰؛ ضرورت مطالعات آینده پژوهی و روشهای آن در توسعه گردشگری مذهبی؛ کنفرانس میقات الرضا(ع)؛ مشهد.
۲۶. مولایی، اصغر (۱۳۸۹) تبیین جایگاه رویدادهای آیینی ایرانی - اسلامی در هویت فضاهای شهری TMU
۲۷. همایون، محمد هادی؛ ۱۳۹۱؛ جهانگردی؛ ارتباطی میان فرهنگی: مطالعه تطبیقی الگوی غربی معاصر و الگوی اسلامی؛ انتشارات دانشگاه امام صادق(ع)، تهران؛ چاپ دوم

28. Urban Design Discourse- a Review of Contemporary Litreatures and Theories. 2021;1(4):12-32